

İştirak

“Həm böyüklər, həm də uşaqlar üçün iştirak mədəniyyətinin inkişafı demokratiya sahəsində çox önəmli dərslər ola bilər.”

İştirak – insan hüququnun mühüm prinsipi və faktiki olaraq hamı üçün vətəndaş fəallığının həyata keçirilməsidir. Uşaqların iştirak hüquqlarının təsdiq olunması Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın rəhbər prinsiplərindən və bu sahədə daha qabaqcıl innovasiyalarından biridir.

Konvensiyada uşaqların iştirak hüququnun bir neçə aspekti aydın şəkildə ifadə olunur:

- Onlara aidiyyəti olan bütün məsələlərdə şəxsi fikirlərini bildirmək hüququ (maddə 12);
- İstənilən obyektiv informasiyanı axtarmaq və əldə etmək hüququ da daxil olmaqla ifadə azadlığı (maddə 13);
- Fikir, vicdan və din azadlığı (maddə 14);
- Birləşmək azadlığı (maddə 15);
- Milli və beynəlxalq mənbələrdən məlumat almaq və materiallara giriş hüququ (maddə 17);
- Cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmək hüququ (maddə 31);

Nəyə görə uşaq iştirakı vacibdir?

Səmərəli iştirakın vacib ilkin şərti uşaqların qərar qəbul etmə bacarıqlarına böyüklərin hörmət etməsi və onların tərəfdaş kimi qəbul edilməsidir. Valideynlərin uşaqlar üzərində hakimiyyəti və nəzarətinə əsaslanan ənənəvi münasibətlərin yerinə demokratik tərəfdaşlıq meydana gəlir. Əks halda uşaqların iştirakı sadəcə simvolik olur: uşaqlar öz fikirlərini bildirə bilirlər, lakin onların fikirlərinin qəbuluna və istifadəsinə təsir edə bilmirlər.

İştirakın mahiyyəti “İştirak pilləkəni”ndə yaxşı izah olunmuşdur. Rocer Hart səkkiz pilləli iştirak pilləkənini təsvir edir. Birinci üç pilləyə manipulyasiya, dekorasiya və formal iştirak daxildir ki, bunlar bütün prosesi korlayan yanlış iştirak üsullarıdır. Həqiqi iştirak formalarına daxildir: uşaqlara müəyyən rollar verən “məsələnin qoyuluşu

və məlumatlandırma” mərhələsi və böyüklərin həyata keçirdiyi proqramlara uşaqların məsləhətlər verdiyi və onların fikirlərinin nəticəyə necə təsir edəcəyini anladıqları “məsləhət və məlumatlandırma” mərhələsi. Ən yüksək mərhələlər hesab edilir: “Böyüklərin təşəbbüsü, uşaqlarla birlikdə qərar qəbulu”, “Uşaqların təşəbbüsü və idarəçiliyi” və “Uşaqların təşəbbüsü və böyüklərlə birgə qərarların qəbul edilməsi”. Bu son mərhələ uşaqlara bir-birinin məlumatlarının əlçatan olması və həyat təcrübəsinin öyrənilməsinin əsasında böyüklərlə birgə qərar qəbul etmə, birgə idarə etmə və birgə məsuliyyət daşıma imkanı yaradır.

İştirak pilləkəni

Nümunələr		
Uşaqlar öz məktəblərində problemi təyin edir, onun həlli layihəsini hazırlayır və onun yerinə yetirilməsinə böyükləri inandırır.	Uşaqların təşəbbüsü və böyüklərlə birgə qərarın qəbul edilməsi	İştirakın səviyyəsi
Uşaqlar öz qəzetlərini və ya radio verilişlərini hazırlayırlar	Uşaqların təşəbbüsü və idarəçiliyi	
Oyun meydançasının planlaşdırılmasında iştirak etməyi uşaqlardan xahiş edirlər.	Böyüklərin təşəbbüsü, uşaqlarla birlikdə qərar qəbulu	
Şəhərin meri müvafiq məsələdə uşaqlarla məsləhətləşir, onların fikri nəzərə alınır.	Məsləhət və məlumatlandırma	
İctimai faydalı işin yerinə yetirilməsi üçün şagird qrupu yaradılır, işin məqsədi barədə uşaqlara məlumat verilir, uşaqlar hiss edirlər ki, problem onların nəzarəti altındadır.	Məsələnin qoyuluşu və məlumatlandırma	İştirak etməmək
Öz fikirlərini yaxşı ifadə edən uşaqları həmyaşıdları ilə məsləhətləşmədən və hazırlaşmadan dəyirmi masada iştirak etmək üçün seçirlər.	Formal iştirak	
Uşaqlar tədbirdə oxuyub rəqs edirlər, lakin bunun nə üçün olduğunu zəif təsəvvür edirlər.	Dekorasiya	
Uşaqları siyasi nümayişdə iştirak etməyə hazırlayır və siyasi plakatları daşımağa məcbur edirlər.	Manipulyasiya	

Uğurlu iştirak bir layihə ilə məhdudlaşmayan, əksinə uşağın əhatəsində (ailədə, məktəbdə, qəyyumluq müəssisələrində, səhiyyədə, yerli icmada və cəmiyyətdə) iştirak mədəniyyətinin formalaşmasına dəstək olan fasiləsiz bir prosesdir. Həm böyüklər, həm də uşaqlar üçün belə iştirak mədəniyyətinin inkişafı demokratiya sahəsində çox mühüm dərslər ola bilər. İnsan hüquqlarının dərinlən anlaşılması və fəal vətəndaş mövqeyinin rəğbətləndirilməsi bütövlükdə cəmiyyət üçün səmərəlidir.

Uşaqları iştiraka necə öyrətməli?

Birinci növbədə uşaqların iştirakı üçün bu imkanları yaradan mühit lazımdır. Uşaqlar fikirlərinin əhəmiyyətli olduğunu hiss etdikdə və öz iştiraklarının məqsədini başa düşdükdə açılişirlər.

Uşaqlar böyüklər kimi fikirləşə və özünü ifadə edə bilmədikləri üçün onların iştirak prosesi konkret məsələ və təcrübəyə, həm də real həyatı situasiyaya əsaslanmalı və inkişafına uyğun çətinlik dərəcəsinə əsasən fərqlənməlidir. Başlanğıc üçün böyüklər tərəfindən müəyyən edilmiş müxtəlif məsələlərə aid məsləhətləşmələr və fikir sorğuları təşkil etmək olar. Planlaşdırma, tətbiq etmə, idarəetmə, nəzarət və qiymətləndirmə proqramları daha fəal iştirakın göstəricisidir. Layihələr, araşdırmalar, şəxsi maraqların müdafiəsi, uşaqların təşəbbüsü ilə hazırlanan tamaşalar və ya böyüklərlə birlikdə idarə olunan təşkilat və müəssisələr nisbətən böyük yaşda olan uşaqlar üçün xüsusilə ibrətamiz və ciddi təcrübədir.

Sual: *Müxtəlif yaş mərhələlərində uşaqlar üçün hansı iştirakın uyğun olduğunu kim müəyyənləşdirir? Bu qərar necə qəbul edilir?*

Səmərəli iştirak prosesi müxtəlif vərdiş və bacarıqları inkişaf etdirir. Uşaqlar aktiv dinləmə üsulu ilə yeni məlumat qəbul edir, öz hüquqlarını və bir-birinin fikrini öyrənirlər. Onlar şəxsi fikirlərini formalaşdıraraq və səsəndirərək ünsiyyət, tənqidi düşüncə, təşkilatçılıq və həyatı vərdişlərin səviyyəsini artırırlar. Onlar həqiqətən nəyisə dəyişə bildiklərini təcrübədə öyrənirlər.

Avropada insan hüquqları mədəniyyətinin yaradılması üçün uşaq iştirakının daim artırılması vacibdir. Böyüklərin kök salmış münasibəti ən ciddi maneədir. Buna görə də insan və uşaq hüquqları, etik təcrübə və araşdırmalar mövzusunda uşaqlara və böyüklərə əlavə təhsil verilməsi vacibdir. Uşaqlarla işləyən hər kəs uşaq iştirakının əsas

prinsiplərini dərindən mənimsəməlidir. İştirak mədəniyyətinin yaradılması insan və maliyyə resursları tələb edir, lakin nəticələr söyləri doğrudur.

Yaxşı təcrübə nümunələri

Avropanın müxtəlif ölkələrində uşaqların uğurlu iştirak nümunələrini tapmaq olar.

Ailə: Evdə uşaq iştirakı balaca uşaqların ailədə qərarların qəbul edilməsinə təsirindən başlaya bilər. Avropa Şurasının “Avropalı uşaqlarla və uşaqlar üçün quruluq” konfransında iştirak edən uşaqlar bildiriblər:

“Biz evdə qərarların qəbul edilməsində müvəffəqiyyətlə iştirak edirdik... Biz asudə vaxtımızı necə keçirmək, nə yemək istədiyimizi, bəzən hətta hansı məktəbdə oxumağımızı seçirdik, ailədə məişət işlərini bölüşdürürdük, ailə problemlərini həll edirdik. Ailəvi tədbirləri təşkil edirdik.”

Məktəb: Məktəblər uğurlu iştirakın vacib modeli ola bilər. Məktəb qaydalarının birgə yazılması və ya sinfin bəzədilməsi və səliqə-səhmanın saxlanılmasının uşaqlara tapşırılması onların məktəb mühitinə qoşulmasına kömək edəcək yaxşı başlanğıc ola bilər. Lakin məktəb şuraları və uşaq parlamentləri yalnız onlara real qərar qəbul etmək hüququ verildikdə səmərəli işləyirlər. Uşaqlar, həmçinin təcavüz, təcrid və ya zorakılığın digər formaları kimi məktəb problemlərinin həllinə də cəlb oluna bilərlər. Qəzet, radio proqramı və ya internet səhifələrin hazırlanması; klubların, festivalların və kampaniyaların təşkili demokratik məktəb həyatına mühüm töhfədir.

Asudə vaxt: məktəbdənkənar proqramlar uşaqları əmin edər ki, iştirak dünyanı yaxşılığa doğru dəyişdirir. QHT-lər, qeyri-rəsmi tədbirlər, küçə proqramları, festivallar, internet və yeni media platformaları demokratik praktika üçün müxtəlif imkanlar təqdim edir. Məktəbdənkənar fəaliyyət məktəb layihələrini tamamlaya bilər.

Həssas uşaq qrupları: Bu qrupa daxil olan uşaqlar üçün iştirak çox mühümdür. O, həssas uşaqlar üçün imkanlar yaradır. Kasıb vəziyyətdə və uşaq evlərində yaşayan uşaqlar çox zaman hətta minimal iştirak formalarının olmamasından əziyyət çəkirlər. Uşaqlar uşaq müəssisələrinə, xəstəxanaya və ya cinəyatkar, zərərçəkən qismində polis istintaqına və yaxud məhkəmə prosesinə cəlb olunanda yaxşı hazırlıqlı personal mehriban mühit yaratmalıdır. Uşaqların maraqları ən yaxşı şəkildə o zaman nəzərə alınmalıdır ki, onlardan fikirlərini bildirmək və prosesləri şərh vermək xahiş olunsun.

Hökumət orqanlarının işində uşaqların iştirakı

İcma səviyyəsində: uşaqların öz ərazilərinin rifahını yaxşılaşdırma biləcək layihələrdə iştirak etməsi üçün çoxsaylı yaxşı imkanlar mövcuddur. Avropa Şurası bələdiyyələrin fəaliyyətində gənclərin iştirakını təşviq edən Təvsiyələr hazırlamışdır ki, bu, həm bələdiyyələrin, həm də uşaq qruplarının fəaliyyəti üçün yaxşı bir başlanğıc nöqtəsi ola bilər.

Sual: *Hökumət orqanlarının işində uşaqların iştirakını necə rəğbətləndirmək olar? Eyni zamanda onları böyüklərin manipulyasiyasından hansı formada qorumaq olar?*

Uşaqlarla müntəzəm olaraq məsləhətləşmələr aparan millət vəkili və siyasətçilərdən yaxşı nümunələr var. Məsələn, Londonun meri şəhərin bütün gənclərə daha rahat olması üçün nə dəyişiklik etmək haqqında uşaqlarla məsləhətləşir. Yerli əhalinin fəal iştirakı ilə uşaqların və gənclərin təcrid olunmasına qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə Şotlandiyada “İcma tərəfdaşları” adlı beşillik proqram hazırlanmışdır. Bu proqramlar, metodlar və nəticələr təvsiyələr kitabında toplanmışdır.

Milli səviyyədə: bir sıra Avropa ölkələrində uşaqların iştirakını rəğbətləndirən milli siyasət mövcuddur. Məsələn, Almaniyada, Norveçdə və Böyük Britaniyada hökumət uşaqların, onların ailələrinin və ya qəyyumlarının, bütün uşaq fondlarının təşkili və idarəedilməsində effektiv iştirakını dəstəkləyir, bələdiyyələri və təşkilatları da buna çağırır. Belə yeniliklər təşkilat mədəniyyətində dəyişikliklər tələb etdiyinə görə onların praktiki tətbiqi bir çox hallarda çətinliklərlə üzləşir.

Beynəlxalq səviyyədə: uşaqlar üçün ən yaxşısı onların gündəlik təcrübələrinin nəzərə alındığı yerli və milli proseslərdə iştirak etməkdir. Bununla yanaşı, yaxşı planlaşdırılmış tədbirlərdə onlar beynəlxalq səviyyəli qərarların qəbul edilməsinə cəlb oluna bilərlər.

BMT-nin uşaqlara qarşı zorakılıq haqqında araşdırma proseslərində uşaqların və gənclərin iştirakı əsas dayaq nöqtəsi olmuşdur. Uşaqlar regional məsləhətləşmələrə qatılmış və onların təvsiyələri bu məsləhətləşmələrin yekun sənədlərinə daxil edilmişdir. Bu yeni üsulun təşkilatçılar üçün xeyli çətinliklər yaratmasına baxmayaraq, çox maraqlı və örnəkverici nəticələrə gətirib çıxardı.

Uşaq iştirakının rəğbətləndirilməsi prinsipləri

Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olan və uşaqların hüquqları və rifahı üçün çalışan YUNİSEF uşaqların səmərəli iştirak prinsiplərini hazırlamışdır. Bu tövsiyələr istənilən formada iştirak üçün faydalıdır:

- Uşaqlar layihənin və ya prosesin mahiyyətini, nə üçün nəzərdə tutulduğunu və bu prosesdə öz rolunu anlamalıdır.
- Güc münasibətləri və qərar qəbulunun strukturu şəffaf olmalıdır.
- Uşaqları hər hansı bir təşəbbüsün erkən mərhələsinə cəlb etmək lazımdır.
- Uşaqlara yaşından, statusundan, etnik mənsubiyyətindən, qabiliyyətindən və ya digər amillərdən asılı olmayaraq eyni hörmətlə yanaşılmalıdır.
- Əsas qaydalar bütün uşaqlar üçün əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.
- İştirak könüllü olmalıdır və uşaqlara hər hansı bir mərhələdə iştirakdan imtina icazəsi verilməlidir.
- Uşaqlar onların fikir və təcrübələrinə hörmət edilməsi hüququna malikdirlər.

Müvafiq hüquq müdafiə alətləri

Avropa Şurası

İştirak, xüsusilə də gənclər üçün Avropa Şurasının fəaliyyətində əsas sahədir. Avropa Şurası gənclər sektorunu unikal şəkildə birgə idarəetməyə daxil etmişdir. Şuranın gənclər proqramları və onların büdcəsi məsələlərində Avropanın gənclər təşkilatları və hökumət nümayəndələri birgə qərarlar qəbul edirlər. Yerli və regional hökumətlər Konqresinin əməkdaşlığı ilə gənclərin bələdiyyə və regional qurumlarda iştirakına dair Avropa xartiyası 1992-ci ildə hazırlanmış və 2003-cü ildə təkmilləşdirilmişdir. Bu unikal vasitə yalnız gəncləri rəğbətləndirmir, həm də gənclərin və yerli hakimiyyət orqanlarının istifadə edə biləcəyi konkret fikir və vasitələri təqdim edir. 2007-ci ildə bu və digər fikirləri cəmləşdirən “Öz fikrini de” praktik təlimatı nəşr olunmuşdur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

İştiraka aid olan hüquqlar vətəndaş hüquqları, yəni vətəndaşa verilən azadlıq və məsuliyyətlə sıx bağlıdır. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 29-cu

maddəsində ictimai həyatda iştirakın cəmiyyət və vətəndaşların özü üçün vacibliyi qeyd edilir:

"Şəxsiyyətinin azad və tam inkişafı yalnız cəmiyyətdə mümkündür və hər kəsin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti vardır".

Amma yalnız 1989-cu ildə, Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın qəbulundan sonra uşaqların iştirak hüququ və bunun faydası tanındı. Onların iştirakı cəmiyyət həyatının bütün sahələrində təmin olunur:

Maddə 9: uşağa qəyyumluq və himayə məsələlərinin araşdırılmasında iştirak etmək;

Maddə 12: uşağa aid olan bütün məsələlər üzrə qərar qəbulunda iştirak etmək;

Maddə 13: öz fikrini ifadə etmək; məlumatın qəbul edilməsi və təqdim edilməsi;

Maddə 14: fikir, vicdan və din azadlığı haqqında şəxsi rəyin olması;

Maddə 15: başqaları ilə birləşmək;

Maddə 23: məhdud imkanlı uşaqların ictimai həyatda fəal iştirak hüququ;

Maddə 30: etnik azlıqların və ya yerli əhalinin nümayəndəsi olan uşaqların öz icmasının və həmçinin bütövlükdə cəmiyyətin həyatında iştirak hüququ;

Maddə 31: mədəni həyatda tamhüquqlu iştirak və incəsənətlə məşğul olmaq.

Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyada "uşaq" 18 yaşına çatmamış şəxs kimi müəyyən edilir, lakin bu, hər bir uşağın səriştəli olduğunu və tamhüquqlu iştirak üçün kifayət qədər yetkin olmasını nəzərdə tutmur. Bu məsələni həll etmək üçün Konvensiyada **inkişaf edən qabiliyyətlər** prinsipi nəzərdə tutulur ki, bu da uşağı qəbul etməyi və onun artan qabiliyyətlərinə və yetkinləşməsinə əsaslanan tələblərinə cavab verməyi valideynlərə və dövlətə tövsiyə edir. Bir çox böyükklər və rəsmi müəssisələr uşaqlara hər yaşda iştirak hüququ vermək üçün özlərinin kök atmış münasibət və təcrübələrini yenidən qurmaq məcburiyyətində qalırlar.

Mənbə: Компасито. Пособие по обучению детей правам человека. Совет Европы, 2008.

Tərcümə: TİPİİ-nin əməkdaşları Sədaqət Şükürlü və Mehdi Şükürov